

Michał LUBICZ MISZEWSKI

Akademia Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki, Wydział Nauk o Bezpieczeństwie,
Wrocław, Polska

Projekt edukacyjny „Kresy – polskie ziemie wschodnie w XX wieku” jako przykład działań na rzecz umacniania bezpieczeństwa kulturowego

Educational Project “Borderlands – Polish Eastern Territories in the Twentieth Century” as an Example of Acting for Increasing Cultural Safety

• **Abstrakt** •

Artykuł poświęcony jest projektowi edukacyjnemu pt. „Kresy – polskie ziemie wschodnie w XX wieku”, organizowanemu od 2012 roku przez Biuro Edukacji Publicznej Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie. Przeznaczony on jest dla uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych województwa małopolskiego. Dotyczy Kresów Wschodnich I i II Rzeczypospolitej, w tym ich historii, dziedzictwa kulturowego oraz Polaków, zarówno tych, którzy opuścili ten obszar po II wojnie św., jak i żyjących tam do dziś. Najważniejszą częścią projektu jest konkurs wiedzy, oparty na przygotowanej przez uczniów pracy pisemnej lub multimedialnej na wybrany przez siebie temat, na podstawie dostępnej literatury, zgromadzonych dokumentów, wspomnień i materiału ikonograficznego. Jedną z nagród dla laureatów konkursu jest darmowy wyjazd z opiekunami na dawne Kresy Wschodnie RP.

Słowa kluczowe: Kresy Wschodnie, edukacja kresowa, bezpieczeństwo kulturowe, dziedzictwo kulturowe.

• **Abstract** •

The article describes the educational project “Borderlands – Polish Eastern Territories in the Twentieth Century” carried out by the Public Education Office of the Cracow Department of the Institute of National Remembrance since 2012. The target group of the project are students of lower and higher secondary schools of Małopolskie Voivodeship. It focuses on the Borderlands of the First and Second Polish Republic, including their history and cultural heritage, as well as the Poles, both those who left this territory after the Second World War and those who live there now. The highlight of the project is the contest of knowledge of the Borderlands, in which students prepare an essay or a multimedia presentation on a chosen topic, based on the available literature, gathered documents, memories and iconographic material. One of the rewards for the winners of the contest is a trip for the winner and a guardian to the territories that formerly constituted the Polish Eastern Borderlands.

Keywords: the Borderlands, education on the Borderlands, cultural safety, cultural heritage

Wstęp

Profesor Jan Czaja zdefiniował bezpieczeństwo kulturowe jako zdolność państwa do ochrony tożsamości kulturowej, dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, w warunkach otwarcia na świat, umożliwiających rozwój kultury poprzez internalizację wartości niesprzecznych z własną tożsamością. Obejmuje ono m.in. ochronę wartości kultury symbolicznej (duchowej) istotnych dla tożsamości narodowej, takich jak: język, religia, zwyczaje, tradycje historyczne, literatura, filozofia i ideologia, oraz ochronę materialnych dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego (zabytki, pomniki narodowe, obiekty uznane za część dziedzictwa światowego, kościoły, zamki i pałace projektowane przez wybitnych architektów, kompleksy miejskie o starej zabudowie, dzieła sztuki i rzemiosła artystycznego oraz inne obiekty o szczególnej wartości; Czaja, 2004).

W przypadku Polski ochrona duchowych i materialnych dóbr kultury nie dotyczy wyłącznie jej obecnego terytorium, lecz także obszarów dawnych Kresów Wschodnich, czyli obszarów wchodzących w skład dzisiejszej Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy i Estonii. Nie można bowiem zapominać, iż niemal wszystko, co najbardziej kojarzy się z polskością, co jest najbardziej dla niej charakterystyczne i znamienne, pochodzi właśnie z Kresów. Jak zauważa Maciej Tołwiński, ochrona polskiego dorobku kulturowego powinna być podejmowana nie tylko przez powołane do tego celu instytucje, lecz również przez twórców i użytkowników; jest ona bowiem swego rodzaju obowiązkiem społecznym (Tołwiński, 2015). W odniesieniu do dziedzictwa kulturowego dawnych Kresów Rzeczypospolitej postulat ten realizowany jest zarówno przez szereg instytucji, jak i poprzez oddolne działania inicjowane przez miłośników Kresów. Instytucjonalną ochroną dziedzictwa kresowego zajmuje się m.in. Instytut Pamięci Narodowej. Jednym z programów krakowskiego oddziału IPN jest projekt edukacyjny „Kresy – polskie ziemie wschodnie w XX wieku”. Adresowany jest on do uczniów i gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych z województwa małopolskiego.

Informacje wykorzystane w tekście pochodzą przede wszystkim z regulaminów kolejnych sześciu edycji projektu (z lat 2012–2017) oraz z wywiadu nagranego 19 czerwca 2017 roku w siedzibie krakowskiego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej z dr. Pawłem Naleźniakiem. Ponadto zostaną przedstawione wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród laureatów konkursu, którzy wzięli udział w jednej z wypraw edukacyjnych na dawne Kresy Wschodnie.

Główne założenia i etapy kresowego projektu edukacyjnego realizowanego przez krakowski oddział Instytutu Pamięci Narodowej

Inicjatorem i pomysłodawcą konkursu „Kresy – polskie ziemie wschodnie w XX wieku” jest dr Paweł Naleźniak – inspektor Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie. Począwszy od roku szkolnego 2012/2013, wraz ze współpracownikami rokrocznie organizuje on projekt edukacyjny adresowany do uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych województwa małopolskiego. W roku szkolnym 2017/2018 organizowana jest już jego szósta edycja. Stanowi on część Małopolskiego Programu Edukacji Patriotycznej i Obywatelskiej. Współorganizatorem konkursu jest Uniwersytet Papieski im. Jana Pawła II w Krakowie, a patronat honorowy nad nim sprawują: Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich Oddział w Krakowie, Stowarzyszenie „Stаницa Kresowa” i Ogólnopolski Okręg Żołnierzy AK Obszaru Lwowskiego im. Orłat Lwowskich Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. Konkurs przeprowadza Wojewódzka Komisja Konkursowa powołana przez Dyrektora Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie.

Zasadniczą intencją konkursu jest udostępnienie zarówno uczniom, jak i nauczycielom rzetelnej wiedzy na temat Kresów i ich mieszkańców oraz ocalenie narodowej pamięci o Kresach w polskim społeczeństwie. Do bardziej szczegółowych celów projektu należą:

- 1) zapoznanie uczestników z historią Kresów Wschodnich w XX i XXI wieku, ze szczególnym uwzględnieniem losu Polaków, którzy pozostali na tych ziemiach po II wojnie światowej i egzystowali w trudnych warunkach sowieckiego reżimu, a także tych, którzy mieszkają tam współcześnie;
- 2) ukazanie walk i wysiłków, jakie podejmowali Polacy w XX wieku na rzecz przynależności Kresów Wschodnich do Rzeczypospolitej, a także cierpień, jakie ponieśli z rąk okupanta sowieckiego i niemieckiego oraz nacjonalistów ukraińskich, białoruskich i litewskich;
- 3) przedstawienie dramatu, jakim były dla Kresowian postanowienia traktatu ryskiego z 1921 roku oraz zmiana granic Polski po II wojnie światowej i związany z nią dramatyczny wybór pomiędzy pozostaniem w ZSRS lub ekspatriacją na ziemie zachodnie i północne;
- 4) ukazanie wielkiego wkładu Polaków do dziedzictwa kulturowego dawnych Kresów Wschodnich stanowiących terytorium współczesnej Litwy, Łotwy, Białorusi i Ukrainy oraz ich zasług dla ratowania wiary chrześcijańskiej i istnienia Kościoła rzymskokatolickiego na tych ziemiach;
- 5) opisanie dramatycznego losu kresowych nekropolii, zabytków i pamięć-

tek historycznych barbarzyńsko niszczonych i dewastowanych po II wojnie światowej oraz wysiłków podejmowanych obecnie przez Polskę na rzecz ich odnowienia;

- 6) uwrażliwianie uczestników na los Polaków mieszkających za naszą obecną wschodnią granicą, kształtowanie świadomości, że nadal są oni częścią naszej Ojczyzny, której winniśmy wsparcie, ukazanie wysiłków, jakie w obliczu zagrożeń pojawiających się na Litwie, Białorusi i Ukrainie podejmują w obronie swej tożsamości narodowej, językowej i religijnej;
- 7) rozwijanie pasji badawczej uczniów, kształtowanie wśród nich umiejętności pozyskiwania informacji z różnych źródeł, dokumentowanie relacji osób pochodzących z dawnych Kresów Wschodnich I i II Rzeczypospolitej i tworzenie na ich podstawie wiarygodnych nośników wiedzy historycznej;
- 8) ukazanie złożoności współczesnych relacji pomiędzy mniejszością polską zamieszkującą Litwę, Białoruś i Ukrainę a władzami i społeczeństwami tych państw (Projekt edukacyjny..., Regulamin, 2017).

Realizacji przytoczonych powyżej celów służą kolejne etapy projektu, rozpisane na poszczególne miesiące roku szkolnego. We wrześniu informacja o projekcie zamieszczana jest na stronie internetowej Instytutu Pamięi Narodowej i Kuratorium Oświaty w Krakowie. Następnie uczniowie przechodzą w swych szkołach eliminacje, czyli weryfikację wiedzy w formie testu. Ci, którzy uzyskali co najmniej 60% punktów, mogą brać udział w dalszych etapach konkursu.

W październiku lub listopadzie organizowana jest sesja naukowo-edukacyjna, rozpoczynająca kolejną edycję projektu, trwająca zazwyczaj od 2 do 3 godzin. W jej ramach wygłaszane są przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych wykłady, poświęcone losom Polaków na Kresach Wschodnich, dziejom Kościoła rzymskokatolickiego na tym obszarze, Polakom, którzy podczas wojny ratowali Żydów, a także trudnościom w upamiętnianiu miejsc pamięci na Kresach. Wśród prelegentów dotychczasowych sesji znaleźli się m.in. dr Grzegorz Chajko, prof. dr hab. Grzegorz Hryciuk, ks. prof. dr hab. Józef Marecki, dr Damian Markowski, prof. dr hab. Adam Redzik, ks. prof. dr hab. Józef Wołczański oraz prof. dr hab. Anna Zapalec.

Następnie od grudnia do marca uczniowie uczestniczą wraz z nauczycielami w dwóch sesjach warsztatowych, podczas których pracują nad wskazanym tekstem źródłowym, wysłuchują wykładów lub biorą udział w pokazach filmów (jak wspominał dr Paweł Naleźniak, największym zainteresowaniem cieszyły się warsztaty dotyczące ludobójstwa wołyńskiego). Równoległe uczestnicy projektu przygotowują prace konkursowe – bądź indywidualnie, bądź też w zespołach uczniowskich, przy czym liczba osób w zespole nie może być większa niż 4, a liczba zespo-

łów z danej szkoły nie jest ograniczona. Organizatorzy dopuszczają dwie zasadnicze formy pracy: prace pisemne (opracowanie, esej, biografię, opowiadanie lub spisany wywiad z dodanym komentarzem historycznym) lub prace multimedialne (film, nagranie, audycja, reportaż filmowy lub radiowy, gazeta, album lub komiks historyczny). Powinny one mieć twórczy i oryginalny charakter, opierać się na źródłach historycznych zarówno opublikowanych, jak i nieopublikowanych, takich jak wspomnienia, pamiętniki, listy, dokumenty, fotografie, prasa, wywiady, nagrania i filmy oraz zawierać bibliografię z podaniem źródeł historycznych. W połowie kwietnia wykonane prace składane są do szkolnych komisji konkursowych. Te zaś do końca kwietnia przekazują wyłonione prace do Komisji Wojewódzkiej, czyli do krakowskiego oddziału IPN. Jak zauważył podczas wywiadu dr Paweł Naleźniak, zdecydowana większość prac przechodzi z etapu szkolnego do wojewódzkiego. Ich ocena przez wspomnianą komisję była dotychczas dokonywana w czterech kategoriach: 1) prace pisemne – gimnazjum, 2) prace multimedialne – gimnazjum, 3) prace pisemne – liceum, 4) prace multimedialne – liceum.

W maju na stronie www.ipn.gov.pl publikowana jest lista osób wyróżnionych przez Komisję Wojewódzką. W tym samym miesiącu organizowana jest druga sesja naukowo-edukacyjna, stanowiąca podsumowanie danej edycji projektu. Podczas niej ogłaszana jest lista laureatów, prezentacja wybranej pracy konkursowej oraz wręczenie dyplomów, nagród i zaświadczeń. Finaliści i laureaci konkursu uczęszczający do gimnazjów otrzymują dodatkowe punkty podczas rekrutacji do wybranej szkoły ponadgimnazjalnej w Małopolsce. Z kolei licealiści za zajęcie pierwszego lub drugiego miejsca uzyskują wstęp (indeks) na wybrany przez siebie kierunek studiów na Uniwersytecie Papieskim im. Jana Pawła II w Krakowie. Ponadto laureaci konkursu, którzy uzyskali najwyższą liczbę punktów, wraz ze swymi nauczycielami otrzymują nagrodę w postaci kilkudniowej wycieczki edukacyjnej na dawne Kresy Wschodnie, organizowanej w sierpniu przez Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie. Instytucja ta pokrywa uczniom i ich nauczycielom koszty tegoż wyjazdu, bądź w całości, bądź też w 50% – w przypadku gdy zachodzi konieczność wykupienia wiz. Pozostali laureaci konkursu zostają nagrodzeni publikacjami książkowymi lub multimedialnymi, także ufundowanymi przez organizatorów konkursu.

Jak wspominał podczas wywiadu dr Paweł Naleźniak, w dotychczasowych pięciu edycjach projektu brało udział od 150 do ponad 300 uczniów, pochodzących z różnych szkół województwa małopolskiego. Z kolei w wyjazdach edukacyjnych na Kresy uczestniczyło od 15 do 22 uczniów. Trasa tych wypraw za każdym razem była odmienna. I tak np. w roku 2015 prowadziła na Białoruś, w 2016 na Litwę, Łotwę i do Estonii, a w roku 2017 wiodła na Ukrainę śladami „Operacji Polskiej”.

Warto dodać, iż tematyka poszczególnych edycji konkursu jest dość zróżnicowana. Podczas czterech pierwszych jego edycji organizatorzy wybierali tylko jeden temat przewodni. W roku szkolnym 2012/2013 dotyczył on dramatycznych losów Polaków na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w latach 1943–1944, w roku 2013/2014 – walki Polaków o przynależność Kresów Wschodnich do Rzeczypospolitej w latach 1918–1922, 1939–1945, w roku 2014/2015 – masowych wypędzeń obywateli polskich z ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1944–1959, a w roku 2015–2016 – losów Polaków na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1946–2015. Począwszy od roku 2016, wprowadzono zmianę, polegającą na daniu możliwości uczniom wyboru jednego tematu spośród aż 10 następujących zakresów tematycznych:

1. Walka Polaków o przynależność Kresów Wschodnich do Rzeczypospolitej w XX wieku;
2. Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939;
3. Martyrologia obywateli polskich na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1944;
4. Wielki exodus. Ekspatriacja Polaków z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1944–1959;
5. Polacy bez Ojczyzny. Losy Polaków na dawnych Kresach Wschodnich I i II Rzeczypospolitej w latach 1921–2017;
6. Kresy – wspólna ziemia wielu narodów;
7. Wielkie ośrodki nauki, oświaty i kultury na Kresach Wschodnich;
8. Skarby i osobliwości Kresów Wschodnich;
9. Wielcy i mali ludzie Kresów;
10. Z domowych archiwów. Losy mojej kresowej rodziny na tle wielkich przemian politycznych XX wieku. (Projekt edukacyjny..., Regulamin, 2016).

Konkurs „Kresy – polskie ziemie wschodnie w XX wieku” w opiniach jego laureatów

Na potrzebny niniejszego artykułu zostały zrealizowane badania ankietowe wśród laureatów konkursu, którzy wzięli udział w wyjeździe edukacyjnym na dawne Kresy Wschodnie. Ich celem było uzyskanie informacji na temat motywacji, jakie skłaniają uczniów do uczestnictwa w projekcie oraz poznanie ich przeżyć i doświadczeń z nim związanych. Link do ankiety (<https://profitest.pl/s/13193/LTVKpmm4>) wraz z prośbą o jej wypełnienie został wysłany na początku grudnia 2017 roku do finalistów konkursu przez pocztę elektroniczną oraz portal spo-

łącznościowy Facebook. Zawierała ona zaledwie 6 pytań (3 otwarte i 3 zamknięte). Ogółem w ankiecie wzięło udział łącznie 15 osób (czyli ok. 1/6 dotychczasowych finalistów konkursu nagrodzonych możliwością udziału w wycieczce edukacyjnej na Kresy). Wśród nich znalazło się 9 kobiet i 6 mężczyzn, w wieku od 15 do 21 lat (w czasie realizacji badań). Zostali oni poproszeni o wskazanie państwa (lub państw) odwiedzonych podczas wycieczki na Kresy. 9 uczniów odwiedziło Litwę, po 5 wskazało Łotwę, Estonię i Ukrainę, a 2 zaznaczyło Białoruś.

Warto zauważyć, iż omawiany projekt realizowany jest na obszarze województwa małopolskiego, którego stosunkowo niewielka część mieszkańców posiada korzenie kresowe. Według sondażu CBOS pt. *Kresowe korzenie Polaków* z kwietnia 2012 roku w regionie tym tylko 4% ankietowanych zadeklarowało posiadanie krewnych w linii prostej urodzonych na Kresach¹. Można zatem przypuszczać, że to nie pochodzenie z rodziny kresowej jest głównym czynnikiem decydującym o zainteresowaniu uczniów udziałem w projekcie. Według dr. Pawła Naleźniaka wśród uczestników zdarzają się co prawda osoby o pochodzeniu kresowym, jednak jego zdaniem istotniejszą motywacją ich zainteresowania projektem jest perspektywa otrzymania atrakcyjnej nagrody – indeksu na Uniwersytet Papieski im. Jana Pawła II w Krakowie oraz wyjazdu za wschodnią granicę w towarzystwie znawców i miłośników Kresów.

Sami zaś uczniowie, zapytani w pierwszym z pytań otwartych o podstawowe powody skłaniające ich do udziału w konkursie, wskazywali na dość różne przyczyny. Dziesięciu spośród nich wspominało o swym zainteresowaniu tematyką kresową i chęci poszerzenia wiedzy w tym zakresie: „Decydując się na udział w projekcie, miałem nadzieję na zdobycie wiedzy i doświadczeń, jakich nigdy nie uzyskałbym poprzez uczestnictwo w zajęciach szkolnych. Wierzyłem, że dzięki projektowi będę mógł dowiedzieć się więcej niż moi rówieśnicy” (Resp. 9), „Tematem pierwszej edycji, w której brałem udział, były dramatyczne losy Polaków związanych z ludobójstwem na Wołyniu, temat dla mnie zupełnie nieznanym w pierwszej klasie liceum, który po prostu chciałem poznać. Była to w ogóle pierwsza edycja konkursu. Postanowiliśmy stworzyć film dokumentalny, ponieważ chcieliśmy, żeby to dzieło miało szeroki odbiór. Ponadto udało nam się zdobyć kontakt do

¹ Posiadanie korzeni kresowych znacznie częściej deklarowali mieszkańcy zachodniej i północnej części kraju, co pokrywa się z kierunkami powojennych przesiedleń Polaków zza wschodniej granicy. Największa liczba ankietowanych deklaruujących posiadanie krewnych w linii prostej urodzonych na Kresach mieszkała w woj. lubuskim (51%), dolnośląskim (47%), opolskim (30%) i zachodniopomorskim (25%). Zob. *Kresowe korzenie Polaków. Komunikat z badań CBOS*, Warszawa, kwiecień 2012. Badania przeprowadzono w dniach 11 stycznia, 3–9 lutego i 8–14 marca 2012 roku na reprezentatywnych próbach losowych dorosłych mieszkańców Polski. Łącznie zrealizowano 3072 wywiady.

świadków historii, co powodowało większe zainteresowanie tematem” (Resp. 10), „Chciałam poznać szerzej polską historię, jak wiadomo niestety materiał przerabiany na lekcjach historii jest maksymalnie okrojony” (Resp. 14). Czterech finalistów konkursu odpowiedziało, iż do udziału w nim zostali zachęceni przez swe nauczycielki historii bądź wychowawczynię. Dwóch uczniów napisało, że najważniejszym czynnikiem była możliwość wygrania indeksu na uczelnię wyższą. Jeden z nich dodał także, iż bardzo ważnym elementem projektu były dla niego spotkania ze świadkami. Ponadto jedna z uczennic argumentowała swoje zainteresowanie konkursem pochodzeniem kresowym: „Moi dziadkowie pochodzili z Kresów i słyszałam od nich historie na temat ich młodości i przesiedleń” (Resp. 7).

Drugie pytanie brzmiało następująco: „Co Panu/Pani dał udział w tym konkursie?”. I w tym wypadku finaliści najczęściej wskazywali na możliwość poszerzenia swej wiedzy historycznej: „Dowiedziałam się wiele o historii nie tylko Kresów, ale i całej Polski XX wieku. Na lekcjach historii w gimnazjum i liceum te tematy były poruszane tylko pobieżnie. Gdyby nie ten konkurs, teraz znałabym pewnie tylko daty rozpoczęcia I i II wojny światowej” (Resp. 6), „Poszerzenie swojej wiedzy na temat historii Polski oraz o utraconych ziemiach” (Resp. 2), „Wiedzę na temat wydarzeń na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej, indeks, ale przede wszystkim poznałem świadków historii – ludzi, którzy doświadczyli tej zbrodni. Byli to głównie członkowie AK, co pobudziło mnie do zgłębiania wiedzy na ten temat. Weszliśmy w świat kombatantów, z którymi do dziś mamy kontakt, np. z panią major Irena Wesołowską. To oni zaszczepili przynajmniej we mnie taką chęć do działania i poznawania historii, a poza tym była to lekcja patriotyzmu od można powiedzieć bohaterów. Dzięki nim dziś jestem pasjonatem historii podziemia” (Resp. 10), „Wiedzę nt. rzeczywistości wojennej i przedwojennej na Kresach” (Resp. 11). Kilku badanych wskazało na konkretne umiejętności, jakie dało im uczestnictwo w poszczególnych etapach konkursu, a także na przedsięwzięcia, do jakich zainspirował ich udział w nim: „Konkurs pozwolił odkryć moje zainteresowania oraz pokazał, że umiem i lubię tworzyć produkcje filmowe” (Resp. 8), „Dzięki uczestnictwie w projekcie odkryłem swoją pasję – rejestrowanie wspomnień świadków historii. Realizacja pracy projektowej uświadomiła mi mocno, że moje pokolenie jest ostatnim, które może poznać historię II wojny światowej bezpośrednio z ust naocznych świadków wydarzeń. To właśnie przy okazji I edycji projektu «Kresy...» w 2012 r. przeprowadziłem pierwsze nagrania świadków – żołnierza AK z Kresów. Obecnie mam za sobą około 100 wywiadów. Wyprawy edukacyjne na Kresy były znakomitym doświadczeniem, a wyprawę z 2013 r. na Ukrainę do dziś uważam za najlepszy zagraniczny wyjazd w życiu” (Resp. 9), „dzięki inspiracji [członków AK] udało nam się założyć w Olkuszu, gdzie chodzi-

liśmy do szkoły, koło kresowian, którzy dzięki naszemu filmowi, którego projekcja odbyła się w lokalnym domu kultury, się odnaleźli i obecnie spotykają się co jakiś czas. Ponadto konkurs dał mi nowe doświadczenia związane z filmem dokumentalnym, dzięki którym zdobyłem wraz z przyjacielem wyróżnienie na festiwalu NNW w Gdyni z filmem «O pamięć wołają ofiary», który również porusza problem ludobójstwa na Wołyniu» (Resp. 10), „Dzięki konkursowi otworzyłam się na innych ludzi, przeprowadzając wywiady nauczyłam się słuchać innych, co ważnego mają mi do powiedzenia i jakie istotne wydarzenia spotkały niektóre osoby, o których nie dowiemy się w książkach od historii. Ten konkurs pokazał mi żywą historię, nie w wersji papierowej, lecz licznych wspomnień” (Resp. 11). Kilku uczniów napisało także o uzyskaniu indeksu na dowolny kierunek studiów na Uniwersytecie Jana Pawła II, podwyższeniu oceny z historii oraz o możliwości poznania wielu wspaniałych, wielu wartościowych ludzi.

Ostanie z pytań otwartych dotyczyło udziału w wyjeździe edukacyjnym za wschodnią granicę („Co najbardziej utkwilo Panu/Pani w pamięci z wyprawy edukacyjnej IPN na Kresy?”). Odpowiedzi na to pytanie również były bardzo zróżnicowane, zależne m.in. od państwa, do którego była zorganizowana wyprawa w danym w roku. Część uczniów wskazała na materialne dziedzictwo dawnych polskich Kresów, niekiedy znajdujące się dziś w bardzo opłakanym stanie, oraz na ślady polskiej historii: „Największe wrażenie wywarły na mnie budynki polskich, katolickich kościołów na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej – zniszczone, absolutnie zaniedbane, szczególnie w Beresteczku i Kisielinie. Niemi świadkowie niegdysiejszej obecności tam polskiej kultury. Pozostawione, niszczone, niepasujące do obecnej rzeczywistości” (Resp. 9), „Stan w jakim znajdują się polskie zabytki, a także tamtejsze kościoły, zarówno jedne, jak i drugie są zaniedbane” (Resp. 6), „Zwiedzenie tych miejsc, o których się tyle mówi na lekcjach historii, Lwów, Wilno, Łuck, Stanisławów, Kostiuchnowka i wiele innych dało taką świadomość że historia jest realna i można jej dotknąć, że to nie tylko suche fakty. Zwiedziliśmy również miejsca, o których opowiadali nasi rozmówcy, jak np. kościół w Kisielinie, gdzie można było zobaczyć jeszcze dziury po kulach. Z kolei na Litwie mogłem zrozumieć, o czym pisał Mickiewicz w Inwokacji, po prostu zobaczyć tę Polskę, której już tam nie ma” (Resp. 10), „Najbardziej wstrząsnęła mną jednak historia miejscowości Ponary, o której wcześniej nie słyszałam” (Resp. 5), „Najbardziej utkwil mi pobyt w Grodnie i Nowogródku oddanie hołdu ofiarom zbrodni niemieckiej i sowieckiej oraz odwiedzenie zabytków związanych z Adamem Mickiewiczem i Czesławem Niemenem” (Resp. 2), „Góra Krzyży, Ostra Brama oraz las w Ponarach, który był miejscem masowych mordów dokonywanych przez oddziały SS, policji niemieckiej i kolaboracyjnej policji litewskiej pod Wilnem” (Resp.

12), „Cmentarz Orłat Lwowskich” (Resp. 1), „Więzienie NKWD” (Resp. 15). Dwóch uczniów z uznaniem wypowiadało się na temat przewodników, którzy towarzyszyli im podczas wyjazdu edukacyjnego: „Najbardziej utkwiły mi w głowie wykłady prowadzącego, którego wiedza była ogromna” (Resp. 5), „konferencje w autokarze na różne tematy, o których nie miałam pojęcia, oraz pan przewodnik Aleksander Strojny, który zachwyił mnie opowiadaniem i wiedzą na temat znaczących miejsc na terenie Kresów” (Resp. 11).

Według dr. Pawła Należniaka wyjazdy edukacyjne stanowią doskonałą okazję do odwiedzenia miejsc związanych z polską historią (choć niekiedy mało znaną) i przyczyniają się do utrwalania pamięci o Kresach, która w okresie komunistycznym była przez władze zakazana: „Na przykład, jak my byliśmy w Tallinnie to pokazano miejsce, z którego «Orzeł» uciekł, a trzeba miasto pokazać, trzeba Rygę pokazać, że tu był znowu Traktat Ryski, Pałac Czarnogłowców. I taką pomocą dla nas jest Aleksander Strojny, bo to jest człowiek, który pisał książki o Kresach, przewodniki, a on przy okazji te miejsca zna (...) Po wojnie o tych Kresach wstydliwie trzeba było zapomnieć, jeszcze w 46 roku jeszcze tu w Krakowie była ta manifestacja 3-majowa rozpedzona, no to wtedy gdzieś tam padały te hasła – Wilno, Lwów. I później kazano nam o tym zapomnieć, to jest prawda, że tych Kresów nam dwa razy zamordowano – raz im odbierając małą ojczyznę i wyrzucając niejednokrotnie w jednej koszuli (nacjonaliści ukraińscy), a druga rzecz, że trzeba było o tym milczeć”. Według organizatora konkursu wycieczki edukacyjne na dawne Kresy Wschodnie służą również wspieraniu Polaków, którzy pozostali do dziś na tych ziemiach, oraz do wzmacniania ich więzi z ojczyzną, która po powojennej zmianie granic ich „opuściła”. Przyczyniają się do tego noclegi, które organizatorzy wyjazdów starają się planować w domach miejscowych Polaków, a także dostarczana im pomoc materialna.

Wnioski

Na potrzebę umieszczenia w programach nauczania polskich szkół tematyki dotyczącej dziedzictwa Kresów, ich wkładu w naszą tożsamość narodową oraz informacji na temat mieszkających tam do dziś Polaków od lat zwraca uwagę szereg środowisk w Polsce i poza jej granicami². Jak powiedział Ryszard Vincenc, dyrektor

² Domagają się tego m.in. działające w Polsce Stowarzyszenie Kresowian, a także Polacy zamieszkali za współczesną wschodnią granicą RP. Zob. np. Kancelaria Sejmu RP. Biuro Komisji Sejmowych. (2016). *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Łączności z Polakami za Granicą (nr 34) z dnia 21 września 2016 r.*

Szkoły Średniej nr 10 im. św. Marii Magdaleny we Lwowie, jednej z dwóch lwowskich szkół średnich z polskim językiem nauczania: „Historia Polski nie istnieje bez historii Kresów, a historia Kresów Wschodnich nie istnieje bez historii Polski. Chciałbym prosić, by w programach nauczania w polskich szkołach pojawiło się coś, co by upamiętniało historię Kresów, żeby nowe pokolenie, które będzie budowało to państwo, pamiętało, że są Kresy Wschodnie, że są tam Polacy, którzy chcą, by była o nich pamięć. Nie można tego zapominać, nie tylko groby są na Kresach, na Kresach są Polacy, którzy tam zostali i trwają. I póki pamięć o nas jest w Polsce, dopóty będziemy trwać i pracować” (*„Historia Polski nie istnieje bez historii Kresów”*. *Apel o umieszczenie tematyki dotyczącej Kresów w programach nauczania*, 2016).

Braki w edukacji kresowej sprawiają, iż – jak krytycznie stwierdza Bożena Cząstka-Szymon – „młode pokolenie nie jest dziś świadome tego, że przez kilka wieków (ponad 600 lat) na dawnej Rusi Czerwonej, a od 1385 roku na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego była obecna polska kultura, a tym samym cywilizacja zachodnioeuropejska” (Cząstka-Szymon, 2011). Nie bez racji Grzegorz Górny pisze więc, iż „współczesnej młodzieży polskiej trudno będzie zrozumieć nasze dzieje, jeśli nie będzie jeździć ona za naszą wschodnią granicę, by na miejscu zwiedzać i oglądać ślady dawnej polskiej świetności. Dopiero stojąc na murach zamku w Chocimiu i spoglądając na przeciwległy, rumuński brzeg Dniestru, można odczuć co to znaczy, że Polska była przedmurzem chrześcijańskiej Europy przed atakiem Turków. Dopiero spacerując ulicami Wilna, można odczuć wielkość projektu unii polsko-litewskiej, która przez wielu stawiana jest dziś jako pierwowzór udanej integracji europejskiej. (...) Dlatego też ważnym elementem naszej edukacji – jeśli naprawdę chcemy dowiedzieć się czegoś ważnego o swojej historii, a więc o sobie samych – powinno być odwiedzanie Litwy, Białorusi i Ukrainy” (Górny, 2004).

Przedstawiony wyżej projekt krakowskiego oddziału IPN jest jedną z prób praktycznego wprowadzenia w życie postulatu edukacji kresowej. Umożliwia on bowiem zarówno zdobycie i poszerzenie teoretycznej wiedzy na temat polskiego dziedzictwa kulturowego dawnych Kresów Wschodnich RP, jak i osobiste ich poznanie, poprzez udział laureatów konkursu w wyjeździe za wschodnią granicę. Warto na koniec dodać, że nie jest to jedyny w województwie małopolskim projekt edukacyjny nastawiony na poznawanie kresowego dziedzictwa kulturowego. Od 2010 roku na terenie miasta Krakowa jest bowiem realizowany program pt. „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów”, od 2016 rozszerzony na szkoły ponadgimnazjalne³. Należy mieć

³ Więcej nt tego projektu zob. E. Stach, *Poznanie dziedzictwa kulturowego Kresów Wschod-*

nadzieję, iż tego typu projekty znajdą naśladowców także w innych województwach (do czego wzywa m.in. obecny prezes IPN dr Jarosław Szarek), a postulat wprowadzenia elementów edukacji kresowej do programów nauczania zostanie szerzej zrealizowany. Warto w tym celu wykorzystać fakt, iż w polskim społeczeństwie żyją jeszcze osoby urodzone na dawnych Kresach (choć oczywiście z każdym rokiem ich ubywa), które mogą być dla młodego pokolenia świadkami polskiej obecności na obszarach wschodnich II RP. Edukacja kresowa połączona z wyjazdami młodzieży na dawne Kresy Wschodnie może ponadto stanowić doskonałą okazję do spotkania z Polakami, którzy mimo powojennej zmiany granic pozostali na swej ojcowiznie i są do dziś żywym świadectwem dawnej polskości tych ziem.

Bibliografia:

- Czaja, J. (2004). *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.
- Cząstka-Szymon, B. (2011). Pomijane dziedzictwo Kresów. *Konteksty kultury*, 3, 193–210.
- Górny, G. (2004). Edukacja kresowa. *Przewodnik Katolicki*, 48.
- „Historia Polski nie istnieje bez historii Kresów”. *Apel o umieszczenie tematyki dotyczącej Kresów w programach nauczania*. (2016). Pobrano z: <https://wpolityce.pl/spoleczenstwo/308831-historia-polski-nie-istnieje-bez-historii-kresow-apel-o-umieszczenie-tematyki-dot-kresow-w-programach-nauczania>.
- Kancelaria Sejmu RP. Biuro Komisji Sejmowych. (2016). *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Łączności z Polakami za Granicą (nr 34) z dnia 21 września 2016 r.* Pobrano z: <http://orka.sejm.gov.pl/zapisy8.nsf/0/7A6FF8247A83A960C125803A0046A5BE/%24File/0102608.pdf>.
- Projekt edukacyjny „Kresy – polskie ziemie wschodnie w XX wieku” (V edycja) dla uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych województwa małopolskiego w roku szkolnym 2016/2017 (regulamin)*.
- Projekt edukacyjny „Kresy – polskie ziemie wschodnie w XX wieku” (VI edycja) dla uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych województwa małopolskiego w roku szkolnym 2017/2018 (regulamin)*.
- Tołwiński, M. (2014). Dobra kultury – kapitałem pokoleń. W: P. Żarkowski, S. Topolewski (red.), *Współczesne bezpieczeństwo kulturowe* (s. 197–204). Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.

nich jako cel wycieczek szkolnych krakowskich gimnazjalistów. *Turystyka Kulturowa*, nr 9/2015, s. 25–37. Ponadto ów krakowski program edukacyjny jest obecnie przedmiotem badań autora niniejszego artykułu, w ramach realizowanego w Akademii Wojsk Lądowych we Wrocławiu w latach 2016–2018 projektu badawczego pt. *Kresowe projekty edukacyjne na rzecz umacniania bezpieczeństwa kulturowego*.